

МОРАЛЬНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОГО МОДЕЛЮВАННЯ МАЙБУТНЬОГО

Досліджуються різні грані морально-ціннісних аспектів теоретичних розмислів щодо майбутнього суспільства. Проаналізовано загрози і виклики, з якими стикається людство в наші дні. Доведено, що ці загрози безпосередньо стосуються змін соціального характеру. Також вони підштовхують до зміни свідомості людства у напрямі її гуманізації. Дослідження здійснено, виходячи з визначальності цінностей у суспільному житті як сфери цілей і смислів. Спираючись на футурологічні концепції сучасності, здійснено аналіз ціннісних змін сьогодення та модифікацій у майбутньому. Закцентовано увагу на потребі зміни цих цінностей як передумови удосконалення суспільства. Ключові слова: етика, майбутнє, моделювання, прогнозування, свідомість, суспільство, футурологія, цінності.

Актуальність цієї теми зумовлена тією обставиною, що прогнозування майбутнього набуває особливої ваги в перехідні, кризові періоди життя людства. Сучасне інформаційне суспільство з його постмодерною культурою і є зразком такої доби. Саме криза основ буття цивілізації надає актуальності питанням обрання альтернатив подальшого суспільного розвитку, світоглядного самовизначення людини і людства загалом, культурних ідентичностей націй, не кажучи вже про екзистенційну потребу людини у самовизначенні, вкоріненості в бутті та створенні бажаного образу майбутнього. У такому граничному пізнанні буттєвих істин ми не можемо спиратися лише на наукові передбачення, – тут стають дуже доречними мистецькі інтуїції, філософські прозріння. Саме тому в прогнозуванні можливих майбутніх шляхів суспільного розвитку чільне місце займає утопія – не лише як художній жанр, а й феномен соціологічного, філософського, літературознавчого плану. Понад те, саме в такому ракурсі вона постає невичерпним джерелом смислів буття людства. Тому не випадково у цій статті ми звертаємося до ідей С. Лема, Е. Тофлера, Ф. Фукуями. Їх висновки, що перебувають на стику логіко-аналітичного мислення й ірраціонального передбачення, містять значний світоглядний потенціал, який ми й спробуємо визначити, наскільки це можливо.

Мета і завдання дослідження пов'язані зі спробою визначити гуманістичні потенції провідних футурологічних концепцій сучасності, їх екзистенційні основи і практичну суспільну значущість. Тож у центрі уваги будуть смисложиттєві координати прогнозування майбутнього, моральний зміст такого передбачення у провідних футурологічних ученнях. Також ми спробуємо довести реалістичність і здійсненність футурологічних, за формою нерідко утопічних ідей, що містяться у цих ученнях.

Щодо витоків дослідження моральних аспектів прогнозування майбутнього згадаємо хоча б гуманістичні концепції В. Вернадського, Н. Бердяєва, Е. Фрома, А. Швайцера, Ж. Фреско, схожість ідей яких – саме в живому етичному характері їхніх учень. Суспільство майбутнього вони аналізують крізь призму морального вдосконалення людства, якісну зміну свідомості людини, передусім в її ставленні до життя на планеті Земля. Тому моральний заряд їх концепцій цілком узгоджується з глобальним масштабом питань, які постають перед ними.

Зокрема, Н. Бердяєв задається гамлетівським питанням «бути чи не бути людині», маючи на увазі людину як вид і людство загалом, що перебуває у складній взаємодії з технологічними досягненнями, акцентуючи увагу на важливості духовної стійкості та свідомості вибору, здійснюваного людьми у граничних кризових умовах. Е. Фром говорить про продуктивний характер як взірєць реалізації людських можливостей і кращих якостей. І хоч цей характер повною мірою навряд чи досяжний у сьогоденні, його утвердження серед більшості людей могло б стати фундаментом досконалішого, більш зрілого і розвинутого суспільства у майбутньому.

Наш сучасник Ф.Фукуяма вказує на ризики, які потенційно закладені у біотехнологіях, – ризики, які можуть призвести до появи постлюдства, тобто такого суспільства, де люди, штучно трансформували генну інформацію, втрачуть усвідомлення себе як людей. Тому, хоча він ґрунтовно досліджує світоглядні питання використання сучасних технологій, проектуючи моделі майбутнього технологізованого суспільства, усе ж закликає ставитись обережно до таких змін.

А. Швайцер вважав, що сьогодні люди нездатні спрямувати прогрес знань і вмінь на сутнісне покращення умов свого існування. Значна частина коштів спрямовується на військові цілі, що зумовлено переважанням у свідомості людини матеріального прогресу над духовним. Тому він пропонує розвивати етику благоговіння перед життям. Ж. Фреско, прогнозуючи майбутнє, звертає особливу увагу на зміну свідомості людини, що дозволить ефективно розпоряджатися ресурсами планети задля спільного блага і вести мирне моральне життя.

Серед українських дослідників знаходимо аналіз етичних аспектів майбутнього розвитку суспільства у С. Кримського, М. Поповича, Н. Хамітова, В. Єрмоленка, В. Ляха та ін. З російських згадаємо, зокрема, Р. Апресяна, Є. Марєєвої, Г. Тульчинського, В. Стьопіна, А. Чумакова, Б. Юдіна, В. Лекторського, В. Федотової та ін.

Ми звернемося до тих граней прогнозування майбутнього, що визначають ціннісну систему координат, урахувуючи смисложиттєві запити людини. Саме ці аспекти нерідко випадають зі сфери футурологічних досліджень, у яких головна увага концентрується на технократичних виявах суспільства майбутнього. С. Лем колись писав: «Сьогодні людина знає про свої небезпечні потяги більше, ніж знала сто років тому, а ще через сто років це знання вдосконалиться. І тоді вона використовує їх собі на користь» [1, с. 18].

Очевидно, що формується нова цивілізація. Те, що за таких умов виникають якісно нові цінності, не менш очевидно. Що означають ці зміни? Це питання турбує нині кожного. Не важко помітити, що психічне виснаження людей набуває сьогодні загрозливих масштабів. Наприклад, зростає кількість підліткових самогубств, стають звичними вандалізм і злочинність. І хоча спостерігається пошквалювання в роботі соціальних служб, психологи з Національного інституту психічного здоров'я в США стверджують, що практично не залишилося сімей, які не страждають від психічних розладів. Не таємниця також і те, що сьогодні на горизонті майбутнього вималювалися три загрози: демографічна, енергетична та пов'язана з невпинним технічним розвитком і зростанням інновацій, контролювати використання яких стає дедалі складніше.

Статистичні дані неоднорідні. Люди дискутують, скільки ще залишилося світові до того, коли він остаточно буде знищений. Точні передбачення дедалі важче робити, тому багато прогнозів здаються безглуздими. Ясно лиш одне: людство поки що безсиле перед глобальними викликами. Чи не найнебезпечніша проблема – енергетична. Іранці це знають. Кувейтці, нігерійці, венесуельці так само про це знають. Араби з Саудівської Аравії знають. Ось чому вони намагаються побудувати економіку, засновану на ще чомусь іншому, крім нафти [див.: 2, с. 105]. Водночас атомна енергетика породжує не менше проблем, адже звичайні реактори працюють на урані, що створює загрозу безпеці. Крім того, залишається нерозв'язаним питанням утилізація відходів. Енергетична база майбутнього не може залежати від сконцентрованих у декількох місцях джерел енергії. Повинна зменшитися залежність від високоцентралізованих технологій у цій сфері забезпечення життєдіяльності. Раціональне поєднання централізованих і децентралізованих джерел енергії сприятиме зменшенню кількості відходів, їх негативного впливу на довкілля. Ще одна загроза майбутнього пов'язана з біосферою. В середині 50-х років минулого століття на Землі проживало близько 2,75 млрд. людей. Нині – понад 6 млрд. Зростає кількість населення й, відповідно, його негативний вплив на планету.

Така картина майбутнього змінює соціальні координати буття людства, соціальність як таку. Зростає інформатизація суспільства, відповідно зростає темп життя. Звичні цінності втрачають свою усталеність. Вони не можуть більше передбачити, яка поведінка є раціональною, а яка ні. Щоб компенсувати неможливість перенесення старих цінностей у стрімко змінюване суспільство, людина повинна отримувати набагато більше інформації, ніж раніше.

Як зрозуміти, що цінності змінюються? Е. Тофлер наводить такий приклад: «Уявімо стан батьків ... Батько, який щойно повернувся з роботи «з дев'ятої до п'ятої», і мати, втомлена і пригноблена після оплати пачки рахунків, обурені. Вони вже бачили і хороші часи, і погані, тому вони задоволені надійною роботою у великій корпорації. Молоді ж насміхаються: «Невеликі компанії краді. Взагалі компанія – не найкращий вибір. Швидкість просування по службі? Для чого? Це все жахлива нудьга!» Шокованим батькам залишається мовчки спостерігати як основи життя, за якими жили вони, а перед ними ще їхні батьки, спростовуються одна за одною. Їхнє обурення зростає, вони намагаються поставити своє чачо «на шлях істини», але безрезультатно. Таку картину ми бачимо не лише в США чи Європі. Японські корпоративні лідери говорять про швидке падіння робочої етики та корпоративної лояльності, індустріальної пунктуальності та

дисциплінованості серед молоді. Навіть на пострадянському просторі схожі проблеми у стосунках «батьки і діти» [2, с. 186]. І що це? Конфлікт поколінь? Чи формування якісно нових цінностей? Іншою стає дійсність і цінності змінюються швидше, ніж розвивається техніка.

Минуле століття привнесло у життя кодекси всіляких правил. Зокрема, це синхронізація, стандартизація чи максимізація, що застосовувались у бізнесі, управлінні й щоденному житті, підпорядкованому пунктуальності та розкладам. Сьогодні ж закони функціонування суспільства якісно нові. І певно, що люди розгублені, адже це лише поглиблює прірву між сьогоднішнім і майбуттям.

Загалом, що більше якась цінність поширена у суспільстві, то ймовірніше, що на її користь прийматимуться рішення на всіх рівнях – від побутового до державного. Цінності – це культурно зумовлені форми реалізації генетичних програм. Цінності спираються на генетично задані програми поведінки (самозбереження, розмноження, значущість роду) і при цьому є культурно адаптованими способами реалізації цих потреб. В одних суспільствах більш розвинуті цінності самозбереження, в інших – прихильність до роду (націоналізм, наприклад).

Як поширюються цінності у суспільстві? Звичайно, передусім – через наслідування, навчання, рекламу, державну пропаганду. За своєю внутрішньою структурою цінності складаються з трьох частин: 1) титул, виражений словами; 2) асоційоване з титулом приємне переживання; 3) група людей, котрі поділяють цю цінність. Тому й актуально нині розкривати розвиток цінностей у майбутньому, щоб змінити пріоритет у свідомості людини на користь тих цінностей, які можуть дати людству хоча б можливість уникнути глобальної катастрофи, адже тільки цивілізація, яка поставила собі за мету незнищенність, може зберегтися в сучасному світі. До того ж, варто говорити не про звичайний інстинкт самозбереження, хоча й це важливо, а й про збереження життя на Землі людьми, які відповідальні, свідомі свого призначення суб'єктами мислення і діяльності, заради моральнішого, людянішого майбутнього. Людство може бути знищене сліпим технічним прогресом, якщо не буде створено якісно нових, пристосованих до нових викликів сьогодення цінностей. Водночас такі цінності не можуть бути цілком новими – йдеться, швидше, про доречне втілення в життя тих кращих зразків загальнолюдських цінностей, якими людство надихалось упродовж століть, хоча й не реалізувало настільки, щоб змінити світ. Тенденція сьогодення – зростання цінності людського життя, проте, водночас незаперечним є й вплив націоналізму в його не найкращих модифікаціях, – а це може призвести до масштабного воєнного конфлікту.

Одна з основних цінностей – самозбереження. Люди не хочуть помирати (та й коли хотіли?). Ця потреба людей може стати, образно кажучи, «мертвою водою», тоді як «живою водою» повинні стати вищі гуманістичні цілі.

Е. Тофлер вважає, що лише зростання значення раціональності, культ розуму дозволять зрозуміти, що людина повинна досягти продовження життя власними зусиллями, використовуючи свій інтелект. Хоча технологізовані проекти майбутнього людини, побудовані на наукових розрахунках, є спірними зважаючи як на обмеженість нинішньої людини (не лише в знаннях, а й, ще більше, у моральності), так і в зв'язку з фактичною проблематичністю реалізації таких задумів. До того ж, поширені звички, притаманні способу життя сьогодення, протидіють прогресу, утилізують час і ресурси, а також є прямою загрозою для життя й здоров'я (алкоголь, наркотики, зброя). Та й культ розуму скомпрометував себе ще на початку минулого століття.

Починаючи з Нового часу, небувало зросли людські надії. Люди почали вірити, що бідність, голод, хвороби і тиранія можуть бути подолані. Утопічні письменники і філософи – Морелі, Фур'є, Оуен, Сен-Симон та інші, – бачили у зародженні індустріальної цивілізації потенційні можливості для встановлення миру, гармонії, загальної зайнятості, рівності у володінні багатством, або в можливостях його досягнення, кінець переданих у спадок привілеїв, кінець усіх тих умов, які здавалися незмінними і вічними упродовж сотень тисяч років «примітивного» існування і тисячоліть сільськогосподарської цивілізації. Але вже індустріальна цивілізація далека від такої утопії. Вона деспотична, жорстока, похмура, схильна до воєн [див.: 2, с. 34].

Помилковими будуть судження, що в ситуації, яка склалася, винна технологія. Якщо б суспільство стояло на місці й не розвивалося, не було б сенсу змінювати й цінності. Тому цей зв'язок діалектичний. Якщо суспільство повільно трансформується на якісно новий рівень, – цінності також. Але для того щоб існувати у швидкозмінному суспільстві, цінності повинні змінюватися відповідно. А за умови відставання від подібних трансформацій реакція на зміни може бути неадекватною: «Ми мали б уже зрозуміти, що всі технологічні нововведення потребують перевірки. І не просто перевірки якості роботи, а й того, як вони впливають на життя

зараз і який вплив може бути у перспективі (наприклад, промислові відходи, скинуті в річку, можуть піднятися на поверхню в океані в сотнях і навіть тисячах миль від неї)» [3, с. 486].

Ще одна важлива обставина – зміна цінностей від впливом соціальних, культурних і психологічних нововведень. Так, безперечно, автомобіль змінив вигляд наших міст і стиль життя. Але й протизаплідні таблетки, комп'ютер, космічні досягнення, а також винахід і поширення таких «м'яких» технологій, як системний аналіз, привели до значних соціальних змін.

Не варто допускати, щоб такі зміни просто траплялися: «Ми повинні спробувати передбачити їх заздалегідь, по можливості оцінюючи їх природу, силу і вплив. Якщо є ймовірність серйозного збитку, ми повинні бути готові заблокувати нову технологію. Це дуже просто. Не можна дозволяти технології бешкетувати у суспільстві» [3, с. 478].

Як технологія може змінити систему цінностей? Е. Тофлер припускає, що людина не зможе надалі сама впоратися з новизною в усіх сферах, тому він пропонує створити нову професію «прогнозистів ціннісного впливу». Чоловіки й жінки, які отримали спеціальну підготовку на основі останніх досягнень різних наук про поведінку, могли б визначати ціннісні смисли запропонованої технології [3, с. 478].

У 1967 році в університеті Пітсбурга вже відбувся такий експеримент: група відомих економістів, вчених, архітекторів, планувальників, письменників і філософів упродовж доби брала участь в експериментальній моделі, мета якої – розвиток мистецтва ціннісного прогнозу. У Гарварді Програма з технології та суспільства займалася роботою, що стосується тієї ж сфери. У Корнельському Інституті з вивчення науки в житті людей у Колумбії робиться спроба побудувати модель взаємин між технологією та цінностями і створити гру, корисну для аналізу впливу першої на останні. Всі ці ініціативи, хоча поки що вони дуже примітивні, обіцяють допомогти нам більш точно, ніж будь-коли раніше, оцінити нову технологію.

Проте, якщо говорити відверто, ні наука, ні технологія не створили жодної з наших проблем – людство саме спровокувало їх, зловживаючи природою та експлуатуючи її. А нові технології мають на меті не полегшити експлуатацію природи чи бідних багатими, а спростити життя різним категоріям людей, не вбиваючи при цьому середовище.

Зокрема, О. Турчин припускає, що основними цінностями майбутнього будуть:

- 1). Тривалість життя і безпека, тому що для розвитку більшості цінностей потрібно, щоб людина жила довше і довше їх реалізовувала.
- 2). Гроші, які дозволяють вести діалог між цінностями і формалізувати конфлікти між ними, переводячи їх у мирне русло.
- 3). Рейтинги і слава, оскільки в суспільстві відбувається зростання значення людини як такої, ролі конкретної особистості.
- 4). Толерантність, пов'язана з визнанням права кожної людини мати інші цінності та реалізовувати їх, якщо вони не загрожують іншим людям.
- 5). Розваги, які ґрунтуються на тому, що цінності здатні викликати приємні переживання, внаслідок чого формується особистість, досвідчена у сфері цінностей і така, яка більш егоцентрично їх сприймає [див.: 4, с. 82-83].

Ми живемо в епоху прискорення технічної еволюції. Станіслав Лем у «Сумі технології» запитує: «чи впливає звідси, що все минуле людства, починаючи з останніх льодовиків, – палеоліт, неоліт, середньовіччя, – все було, по суті, підготовкою, накопиченням сил для того стрибка, який сьогодні несе нас у невідоме майбутнє?» [1, с. 44].

Людина ще кілька десятків років тому росла в суспільстві, де цінності залишалися незмінними упродовж усього життя, а зараз гарантувати таке можна хіба-що в найбільш віддалених куточках світу. Тому наведений вище список – не догма. Які б не були цінності майбутнього, вони будуть менш довговічними, аніж цінності минулих часів. А розмаїття цінностей принесе фрагментацію суспільства, яка, натомість, не вестиме до консенсусу. Більшість попередніх спільнот мали великий основний набір загальноприйнятих цінностей. Тепер цей набір значно скоротився і сподіватися, що формування нового консенсусу відбудеться десь у найближчому часі марно. Тож за умови кількісного зростання цінностей, їх прийнятність і універсальність так само невпинно зростати навряд чи будуть.

Навіть найбільш опозиційні рухи, які загрожували знищити європейську цивілізацію, мало що змінювали у ціннісному укладі, швидше, навпаки, доводили його до крайнощів. Відомо, яку роль «ідеологія» відігравала у Німеччині чи у Росії. Все сутне слід було увіковічнити, а все нездійснене – утилити: «XX століття, – зауважує М. Епштейн, – продемонструвало дві основні моделі розвитку суспільства. Перша – революційна. Нехай вона й була народжена на Сході Європи і Азії, але увінчала собою багатовіковий європейський досвід. Революція – очевидний і закономірний наслідок

типу західної ментальності, згідно з яким історія – це послідовність реалізованих можливостей, які досягаються розумом і уявою, а потім утілюються в життя [5, с. 232].

З середини ХХ століття, як реакція на фашизм і комунізм, на Заході починає розвиватися нова модель, суть якої вже не розвиток від нереального до реального а від реального до можливого. Якісно нового значення набуває «можливість». Це пояснює різноманіття цінностей з якими стикається людина за життя. Церква, школа, друзі, ЗМІ, субкультури – все пропагує свої цінності, єдині та неповторні і, звичайно, цілком правильні.

«Ми, – заявляє журнал «Ньюсвік», – суспільство, яке втратило консенсус ... суспільство, яке не може знайти згоди щодо стандартів поведінки, мови чи манер, усього, що можна побачити або почути. Те, що консенсус не цілісний, підтверджує дослідження Уолтера Груена, керівника центру наукових соціальних досліджень в Род-Айлендському госпіталі. Він провів серію досліджень, які мали б визначити «стрижень американської культури». На своє здивування, він виявив якраз не єдиний стрижень, а величезну кількість відмінностей у поглядах, настільки значну, що й уже марно говорити про «американську» культурну єдність» [3, с. 330-331].

Люди майбутнього опиняться перед величезним набором цінностей, відповідно методика вибору також зміниться. Вони стануть «споживати» стилі життя приблизно так, як люди минулого, менш багатого вибором, споживали звичайні продукти. А при достатній кількості часу та фінансовій стабільності стиль життя майбутнього зміниться до непізнаваності. Люди будуть грати з розумом, з технікою, із суспільством. Адже кожен день приносить нам нові наукові відкриття, релігійні та громадські рухи.

Ф. Фукуяма звертає увагу на те, що «цінності не виникають хаотично, але в них важлива мета: зробити можливими колективні дії, адже, як би там не було, люди самі хочуть мати загальні норми» [6, с. 7]. І справді, людська природа суперечлива – її тягне то до суперництва, то до співробітництва, то до індивідуалізму, то до спілкування. Якщо б кожен робив що хоче, чи був би порядок у соціумі?

Висновок. Дослідження тенденцій ціннісних змін у суспільстві, що невинно змінюється в інформаційну добу, становить надзвичайний інтерес і, безперечно, потенційно багате новими, ще не відомими гранями, що відкриють шанс для гуманізації цивілізаційного розвитку. Ми намагались окреслити коло питань, які стосуються таких світоглядних змін. Зокрема, йдеться про значну розмаїтість ціннісних виборів у нинішньому суспільстві, що супроводжується пришвидшенням темпу життя. Тому так важливо прогнозувати можливі напрями суспільних змін, зосереджуючи увагу не лише на технологічних, матеріальних виявах, а й на світоглядних основах буття.

Література

1. Лем С. «Сумма технологии» / С. Лем; [пер. А. Г. Громовой, Д. И. Иорданского, Р. И. Нудельмана, Б. Н. Пановкина, Л. Р. Плинера, Р. А. Трофимова, Ю. А. Ярошевского]. – М.: «Мир», 1968. – 586 с.
2. Тоффлер Э. 3 волна [Электронный ресурс] / Э. Тоффлер; [пер. А. Мирер, И. Москвина-Тарханова, В. Кулагина-Ярцева, Л. Бурмирова, К. Бурмиров, Е. Кчюмарова, А. Микиша, Е. Руднева, Н. Хмелик]. – М.: 2004. // Центр гуманитарных технологий. – Режим доступа: URL: <http://gtmarket.ru/laboratory/basis/4821>
3. Тоффлер Э. Шок будущего / Э. Тоффлер [пер. П. С. Гуревич]. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2002. – 557 с.
4. Турчин А. Футурология. XXI век бессмертия или глобальная катастрофа / А. Турчин, М. Батин – М.: «Бином. Лаборатория знаний», 2012. – 263 с.
5. Эпштейн М. Философия возможного / М. Эпштейн. – СПб.: «Алетейя», 2001. – 334 с.
6. Фукуяма Ф. Наше постчеловеческое будущее: Последствия биотехнологической революции / Ф. Фукуяма; [пер. с англ. М. Б. Левина]. – М.: ООО «Издательство АСТ»: ОАО «ЛЮКС». 2004. – 349 с.

Summary

Lazorevych I., Roshkulets R. Ethical Aspects of Social Modeling of Human Future. In the article were shown different aspects of moral and value consideration about the future of society. It was considered main threats and challenges facing humanity and proved that these troubles are related to social changes. As well it encourage changing of human consciousness toward its humanization. In this investigation we have paid attention on the main role of values as the sphere of aims and meanings in the social being. Basing on the futurological conceptions, were investigated modern value changes as well as trends of its modifications in the future. We have accented on necessity of these value changes as the basis of the perfection of society. Keywords: values, future, consciousness, futurology, society.